

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑ

«Русскія Вѣдомости» քերթի առաջնորդող յօդուածը
Հայկական հորցի մասին.

Ռուսաց «Русскія Вѣдомости» լուրջ և տարածուած թերթն իւր 244-րդ համարում Ռուս-տաճկական պատերազմի առթիւ Հայկական հարցին նուիրում է հետևեալ կարևոր առաջնորդող յօդուածը.

Մոսկուա, 23 հոկտեմբերի.

Երբեակ համաձայնութեան պետութեանց զինուած պատերազմն ընդդէմ Աւստրո-գերմանական դաշնակցութեան հէնց սկզբից ստացել է ազատարար պատերազմի բնաւորութիւն: Եւ որչափ զարգացել են զէպքերը, նոյնչափ էլ նորա այդ բնաւորութիւնն երևան է եկել մեծ պարզութեամբ: Եւրոպայի զանազան կողմերում—Սերբիայում, Բելգիայում, Պօզնանում և Լօթարինգիայում, Շլեզվիգում և Վադմատիայում, Տրանսիլվանիայում և Բոհեմիայում հակադերմանական դաշնակցութեան յաջողութեանց հետ կապակցում են և ազգերի յոյսերը ազատուելու օտարազգի և օտարացեղ կապանքներից: Իսկ Տաճկաստանի միջամտութիւնը ներկայ պատերազմին էլ աւելի ուժեղացնում և մատնանշում է եւրոպական մեծ պատերազմի ազատարար նշանակութիւնը: Այն ազգերի թուին, որոնց երբեակ համաձայնութեան պետութեանց յաղթութիւնը պէտք է բերի ազատութեան բարի համբաւը, միանում են քրիստոնեայ ժողովուրդները, որոնք մինչև այժմ դեռ մնացել են տաճկաց իշխանութեան ներքոյ, իսկ սրանց թւում ամենից առաջ այն ժողովուրդը, որը վերջին քառորդ դարուայ ընթացքում կրել է աւելի ծանր փորձութիւններ,

քան Մերձաւոր Արեւելքի որ և է ժողովուրդ: Մեր խօսքը հայերի մասին է:

Հայ ժողովրդի պատմական վիճակը շատ ընդհանուր առնչութիւն ունի Բալկանեան ազգութիւնների վիճակի հետ: Այստեղ մեր առաջ նոյնպէս ներկայանում է մի ազգ, որը եւրոպական-արիական ցեղից է ծագումով և լեզուով, իւր կուլտուրայի հիմնական աղբիւրներով կապուած եւրոպական ժողովրդների հետ, վերջերում թուրք նսաւճողների յարձակումներով կտրուած եւրոպայից, իսկ քրիստոնէութեան միջոցով և նորա շնորհիւ պահպանել է ազգային ինքնուրոյնութիւնը և կապը եւրոպական քաղաքակրթութեան հետ: Որոշ անալոգիա Բալկանեան ազգութիւնների վերաբերեալ կարելի է բերել նաև հայերի Ռուսաստանի հետ ունեցած յարաբերութեանց պատմութեան մէջ:

Ռուսաստանի առաջին քաղաքական յարաբերութիւնները հայերի հետ սկսում են այն իսկ շրջանում, ինչ որ նորա յարաբերութիւնները Բալկանեան ազգութիւնների հետ և հէնց նոյն ֆակտորների ազդեցութեան ներքոյ: Մի կողմից, հայերը պաշտպանութիւն փնտռելով ասիական նսաւճողների ընդդէմ, բնականաբար իրենց հայեացքն են դարձնում դէպի Մոսկուան, իսկ միւս կողմից ռուսական պետութիւնը ձգտելով դէպի հարաւ-արեւելք՝ ցանկանում է յենուել հայերի վրայ, ինչպէս բնական դաշնակիցների: Մեծն Պետրոսի միութիւնը հայ «մելիքների» հետ (ինքնավար իշխաններ) նոյնքան նշանակալից է նորա Գերբենտեան արշաւանքի համար, ինչպէս նորա միութիւնը մուհաւեան տէրերի հետ Պրուտի արշաւանքի համար: Բայց այդ առաջին երեւոյթները՝ հայերի ձգտումները դէպի Ռուսաստան ոչ մի գործնական հետեանք առաջ չբերին: Միայն յետագայ դարում համաձայն Գիւլիստանի (1813 թ.) և Թիւրքմէնչայի (1828 թ.) դաշնադրութեանց պարտից տիրապետութեան ներքոյ գտնուած հայերի մեծ մասն անցան Ռուսաստանի իշխանութեան ներքոյ, և նրանց յարաբերութեամբ այդպիսով իրականացան Ալէքսանդր Ա-ի

հրովարտակի խօսքերը. «Քրիստոնէական նահանգները, որոնք դիմում են իմ պաշտպանութեան, չեն հեռացուի այդ պաշտպանութիւնից»:

Պարսկաստանը պահպանել է իւր իշխանութեան ներքոյ միայն համեմատաբար հայերի աննշան մասը: Բայց տաճկական Հայաստանը մնաց «չազատուած» ոչ միայն անցեալ դարի առաջին կիսի ռուս-տաճկական պատերազմից յետոյ, այլ և 1877—1878 թ. պատերազմից յետոյ: Սան Ստեփանէի դաշնադրութեան համաձայն Բ. Դուռը պարտաւորւում էր Հայաստանի մէջ մտցնել «բարենորոգութիւններ» և ապահովել հայերի անվտանգ կեանքը քրդերից և չերքեզներից, ըստ որում այդ պարտականութիւնները կատարելուց կախուած էր Տաճկաստանի հայկական նահանգները ռուս զօրքերով մաքրելու գործը: Բերլինի դաշնադրութիւնը, սկզբունքով պահպանելով այդ պարտաւորութիւնները, իբրեւ ապահովութիւն նրանց կատարման փոխարինեց ռուսական զբաւուրմն մեծ պետութիւնների հաւաքական վերահսկողութեան: Այդ փոփոխութիւնը հայերի վիճակի համար ունեցաւ ճակատագրական հետեանք: Պետութիւնների մէջ եղած թշնամական զրութիւնը չլատեց նրանց միասին վերահսկելու ամբողջ նշանակութիւնը, իսկ Տաճկաստանը յանձին Արդուլ-Համիդի ոչ միայն չկատարեց իրեն վրայ դրուած պարտաւորութիւնները, այլ ընդհակառակը աշխատում էր ազատուել նորանից այն միջոցով, որը ներկայանում էր ամենից հասարակ և հաստատուն, այն է՝ բոլորովին ոչնչացնելու այն ժողովուրդը, որոնց համար պէտք է լինէին խոստացած բարենորոգութիւնները: Հայերի արգարացի պահանջներին և գանգատներին տաճիկ կառավարութիւնը պատասխանում էր խաղաղ ժողովրդի արիւնալից սպանդանոցներով, այն սպանդանոցներով, որոնք հարկադրեցին Փլազատոնին իւր իսկ քաղաքական կեանքից հեռանալուց յետոյ, մահուան շէմքում կրակոտ և զայրացած բողոք բարձրացնել ընդդէմ «մեծ մարդասպանի»:

Տաճկական յեղափոխութիւնը սկզբում հայերի առաջ

լաւ ապագայի յոյսեր բաց արաւ. Տաճկաստանի միւս ազգութիւններից աչքի ընկնելով՝ նոքա մօտեցան երիտասարդ թուրքերին և փորձում էին ձեռք ձեռքի տուած ընթանալ նոցա հետ, բայց շուտով վերանորոգուած ջարդերը (Ադանայում) համոզեցին նրանց տեսանելի կերպով, որ նոր բեթիմը շատ մօտիկ ներքին կապակցութեան մէջ է գտնուում հնի հետ:

Բալկանեան պատերազմն էլ հայերին ազատութիւն չբերաւ, բայց, տեսանելի կերպով ցոյց տալով տաճկաց պետութեան աւերումն և նորա վերանորոգման անյաջողութիւնը՝ վերստին եւրոպական պետութիւնների ուշադրութիւնը գրաւեց հայ ժողովրդի վիճակի վրայ: Ամենաշատ գործնական մասնակցութիւնը դէպի նորա դրութիւնը ցոյց տուեց Ռուսաստանը, ունենալով ծրագիր վարչական առանձնացումն Հայաստանի՝ քրիստոնեայ նահանգապետի կառավարութեան ներքոյ, որը կընշանակուի պետութիւնների համաձայնութեամբ, իսկ այդ ծրագիրը հակառակութեան հանդիպեց Գերմանիայի կողմից և վերջինիս ջանքերով էականապէս ծուլատուեց և աղճատուեց և վերջն ի վերջոյ դարձաւ մի ծրագիր, որով պէտք է ստեղծուէր երկու հայ-մահմեդական նահանգ երկու «գլխաւոր տեսուչներով» և եւրոպական «խորհրդականների» գլխաւորութեամբ: Բայց այդ ծրագիրն էլ, որը այսպէս թէ այնպէս խոստանում էր հայերին մի քանի, թէև շատ համեստ, բարեկաւումներ նրանց դրութեան, մեծ եւրոպական պատերազմի սկզբից անցաւ անիրականալի երևակայութիւնների շրջանը:

Այժմ, երբ գերմանական-տաճկական դաւաճանօրէն յարձակումն մեր ափերի վրայ պարտաւորեցնում է անհրաժեշտաբար սրով մերձաւոր արևելքի գորդեան հանգոյցը կտրել՝ հայկական հարցը իւր արմատական վճռահատման ֆազիսի մէջ է մտնում: Տաճկաստանի հայերի համար առաջ է գալիս նոր կեանքի արշալոյսը: Պատերազմը աւերում է նրանց ազատութիւն իրենց վրայ ծանրացած բռնակալ և միևնոյն ժամանակ անիշխանական բեթիմից և

միացումն իրենց ցեղակիցներէ հետ:

Հայկական ազգային ձգտումներէ և Ռուսաստանի արտաքին-քաղաքական շահերի մէջ եղած նեղ կապակցութիւնը է պատմական փաստ, որ երկու դար շարունակ փորձուած և վերաստուգութեան է ենթարկուած: Դժբախտաբար այդ փաստը ոչ ամեն ժամանակ գնահատուած է իւր ամբողջ նշանակութեամբ: Եղել են ըտպէներ, երբ ի վնաս պետական շահերի մոռացուել և առ ոչինչ է համարուել Հայաստանի դերը մեր առաջաւոր զինքերում Տաճկաստանի հետ ունեցած դարաւոր կռուում: Այժմ այդ դերը նկատուում է ըողորի աչքի առաջ չեղած պայծառութեամբ և տեսանելի կերպով: Եւրոպայում և Ասիայում կան շատ ժողովուրդներ, որոնք մինչև իրենց արիւնը շահագրգռուած են հետզհետէ աւելի վառուող համաշխարհային կռուի ելքով, բայց հազիւ թէ գտնուի ժողովուրդ, որի համար այդ ելքը լինէր նոյն չափով կեանքի և մահու հարց, ինչպէս հայերի համար: Ռուսաստանի յաղթութիւնը պէտք է բերի տաճկահայերի համար ազատութիւն ոչ միայն տաժանելի լծից, ոչ միայն ազգութեան քայքայումից, այլ և արմատախիլ լինելուց այս խօսքի բառացի և ֆիզիքական մտքով: Եւ իսկապէս հասկանալի է այն թափն ոգևորութեան, որով բռնուեցին հայերը պատերազմի առաջին լուրը լսելուն պէս, հասկանալի է, թէ ինչու հայ երիտասարդութիւնը, չսպասելով կոչի՝ շտապում է հրացանը ձեռքին կանգնել ռուսական դրօշակի ներքոյ: Իսկ միւս կողմից Տաճկական Հայաստանում արդէն սկսուել է հալածանքը քրիստոնեայ ժողովրդի դէմ: Անցնելով Անդրկովկասի սահմանը, մեր զօրքերը մտնում են ոչ թէ թշնամիների երկիրը, այլ թշնամիների կողմից ճնշուած բարեկամների: Թող կատարուի մինչև վերջը պատմական ուխտը, արտայայտուած հարիւր տարի սրանից առաջ: Թող չհեռացուի Ռուսաստանի պաշտպանութիւնից այն ժողովուրդը՝ որը զիմում է նորան:

թարգմ. Բաբգէն վարդապետ